

סוגיה מה: מצת מצוה (1): המינים הכשרים למצה

*

רקע

משנתנו עוסקת בדין מצת מצוה. דיני מצת מצוה מורכבים משני יסודות:

א. דינים ייחודיים למצת מצוה.

ב. דיני חימוץ. הגמ' דורשת מהפסוק "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות", שרק "דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה". דרשה זו קובעת שהמושג "מצה" והמושג "חמץ" צמודים זה לזה, רק דבר שיכול להחמיץ יכול להיות מצה. סוגייתנו שייכת ליסוד השני, והיא מגדירה מהם המינים המחמיצים. [סוגיית הגמ' עוסקת גם בדין מצה עשירה. אנו נעסוק בסוגיה זו בהמשך הלימוד.]

מקורות

- א. לה-לה: "מתני' אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח... ומי פירות אין מחמיצין"
- ב. ר"ן ט: באלפס ד"ה מתני' מהר"ם חלאוה ד"ה הני אין
- ג. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ה ה"א [שים לב: יש גורסים את השגת הראב"ד המובאת על ה"ב, על הלכה א]
- ד. שו"ע סי' תנג סע' א [בהגהת הרמ"א לא נעסוק כעת]

מהר"ם חלאוה ד"ה הני אין

הני אין אורז ודוחן לא. פירש"י ז"ל אורז מיל, ודוחן פניץ. וחכמי הצרפתים אמרו מדלא ממעט אלא הני שבאין לידי סרחון שמע מינה דשאר מינין אסורין, וכלל נתנו לדבריהם כל שנתפח בבשולו אסור לבשלו בפסח דקצת חמץ יש בו ולפיכך אסור תבשיל האורז ותבשיל הזרעונים והא ליתא דאורז היינו אורז שאנו קורין כן, תדע שאמרינן במסכת ראש השנה מי שנלקט ביד יצא אורז שאינו נלקט ביד אלא פרכין פרכין וכן הוא לקיטת האורז שהיום קוצרין שבולת אחרת ולמחר אחרת. ואפילו לדבריהם נמי הני תרי מיני לרבנותא נקטינהו דאפילו הני דקרובין למין דגן אינן באין לידי חימוץ כל שכן שאר מינין. הלכך כל שאר מינין מותרים.

הסבר הסוגיה

"הני [חמשת מיני דגן] אין [אדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח] אורז ודוחן לא מנהני מילי... אמר קרא 'לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות' דברים הבאים לידי חמץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה יצאו אלו שאין באין לידי חמץ אלא לידי סירחון". [גמ' לה.]

המשנה אומרת שיוצאים ידי חובה בפסח בחמשת מיני דגן בלבד. מסבירה הגמ' שיוצאים בפסח רק במינים שיכולים להחמיץ, ושאר המינים אינם באים לידי חמץ אלא לידי סירחון. משמע מהגמ' שההבדל בין חמשת מיני דגן לשאר מינים הוא הבדל מציאותי [איני יודע להסביר את ההבדל המציאותי בין "חמץ" לבין "סירחון"].

הגמ' מביאה את שיטת ר' יוחנן בן נורי החולק וסובר, שאורז מין דגן, חייבים על חמץ כרת ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. הגמ' אינה מסבירה במה ר' יוחנן בן נורי חולק על חכמים.

הירושלמי [חלה פ"א ה"א, א:] מרחיב בנקודה זו, ומסביר את מחלוקת ר' יוחנן בן נורי וחכמים: "ר' יוחנן בן נורי אמר באה לידי מצה וחמץ, ורבנין אמרי אינה באה לידי מצה וחמץ. ויבדקה. על עיקר בדיקתה הן חולקין. ר' יוחנן בן נורי אמר בדקה ומצאה שהיא באה לידי מצה וחמץ, ורבנין אמרי בדקה ולא מצאו אותה שהיא באה לידי מצה וחמץ".

בירושלמי [שם] מובאת דעה נוספת שדין חמשת מיני דגן אינו דין מציאותי אלא גדר הלכתי: "שמואל בר נחמן שמע לה מין הדין קרא 'ושם חטה שורה ושעורה נסמן וכסמת גבלתו'. חטה אלו החטים, שורה אלו שבולת שועל למה נקרא שמה שורה שהיא עשויה כשורה, שעורה זה שעורים, נסמן זה שיפון, כוסמת זה כוסמין, גבולתו עד כאן גבולתו של לחם". שמואל בר נחמן לומד מגזרת הכתוב, שרק חמשת מיני דגן מוגדרים כלחם [הירושלמי מקשה על שיטת שמואל בר נחמן: "ולמדין מן הקבלה", כיצד ניתן ללמוד הלכה מדברי נבואה. עונה ר' סימן, שכאן ניתן ללמוד כיוון שנאמר בפסוק הבא: "ויסרו למשפט א-להיו יורינו", הרי פסוק זה כדבר תורה].

בפשטות נראה שאין נפקא מינה בין שתי ההבנות. בין אם חמשת מיני דגן הוא דין מציאותי ובין אם הוא גדר הלכתי, ניתן לעשות מצה מחמשת מיני דגן בלבד, ורק עליהם עוברים באיסור חמץ. רוב הראשונים סוברים כך. המהר"ם חלאוה [ד"ה הני אין] מביא דעה של חכמי הצרפתים, שמצה ניתן לעשות מחמשת מיני דגן בלבד, שרק הם מחמיצים לגמרי, אבל כל דבר התופח יש בו קצת חמץ, ואסור לאוכלו בפסח. לדעתם תבשיל אורז ותבשיל זרעונים אסורים באכילה בפסח.

סיכום

ניתן לצאת ידי חובת מצת מצוה, במצה העשויה מחמשת מיני דגן בלבד. רק מינים אלו אסורים משום חמץ. הייחודיות של חמשת מיני דגן שהם מחמיצים, ושאר המינים אינם

מחמיצים אלא מסריחים. בירושלמי מובאת דעה שהייחודיות של חמשת מיני דגן היא מבחינה הלכתית בלבד.

הלכה

השו"ע [סי' תנג סע' א] פוסק שיוצאים ידי חובת מצה בחמשת מיני דגן, ושאר מינים אינם מחמיצים, ומותר לעשות מהם תבשיל בפסח. הרמ"א מביא שהמנהג לכתחילה לעשות מצות מחיטים בלבד.

[בדין קטניות המובא ברמ"א נעסוק בחזרה על השו"ע].